

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica VIII (2009)

Lidia Łazurko, „Czasopismo «Kwartalnik Historyczny» i rozwój polskiej historiografii ostatniej ćwierci XIX – pierwszej połowy XX stulecia” (autoreferat dysertacji na stopień kandydata nauk historycznych), Kijów–Drohobycz 2008, 18 ss.

Autorka, młody historyk Uniwersytetu Pedagogicznego w Drohobyczu, podjęła się zbadania istotnego zagadnienia badawczego dla historiografii zarówno polskiej, jak i ukraińskiej. Jako podstawowy cel przyjęła kompleksowe zbadanie genezy i funkcjonowania pierwszego uniwersalnego na ziemiach polskich czasopisma historycznego, jakim był „Kwartalnik Historyczny”, naukowego potencjału jego publikacji i wkładu w rozwój polskiej nauki historycznej, także ukraińskiej. Cel ten zrealizowała znakomicie.

L. Łazurko podjęła się niełatwego zadania ogarnięcia egzystencji specjalistycznego czasopisma naukowego w całym okresie lwowskim (1887–1939), czyli na przestrzeni aż 52 lat. Wymagało to ogromnego wysiłku badawczego, zaznajomienia się z autopsji faktycznie z wszystkimi numerami kwartalnego periodyku, zarówno pod względem historyczno-prasoznawczym (dużo można się dowiedzieć o funkcjonowaniu jego wydawnictwa i redakcji, np. ze sprawozdań z działalności Towarzystwa Historycznego, a po 1918 r. – Polskiego Towarzystwa Historycznego), jak i pełnego ogarnięcia poruszanych na jego łamach treści. Sposób w jaki poradziła sobie z ogromem materiału badawczego, prezentowanego na łamach periodyku, musi budzić podziw, podobnie jak rezultaty badawcze jakie osiągnęła. Kolejna trudność jaką znakomicie pokonała L. Łazurko to fakt, że pismo funkcjonowało w dwóch odmiennych okresach historycznych, które charakteryzowały się także innymi warunkami organizacyjnymi i wydawniczo-redakcyjnymi. Pierwszy okres obejmuje czasy autonomii galicyjskiej i I wojny światowej (1887–1917). Można by nieco polemizować z autorką w kwestii końcowej daty tego okresu. Należy przyjąć, że kończy się on w tym samym roku co zaczyna się drugi okres – w 1918 roku. Drugi okres jego działalności przypada na II Rzeczypospolitą, czyli na lata międzywojenne. Rok 1918 stanowi datę graniczną w funkcjonowaniu periodyku zarówno ze względu na dzieje polityczne, jak i z prasoznawczego punktu widzenia.

Autorka wniosła wiele oryginalnych przemyśleń, stwierdzeń i uwag poważnie wzbogacających dotychczasową wiedzę na temat funkcjonowania lwowskiego periodyku i bogatych wszechstronnych treści prezentowanych na jego łamach. Bardzo szeroko i wnikliwie (R. I; podrozdział 1) charakteryzuje historiografię tematu, tworząc interesującą jej periodyzację, dzieląc na trzy etapy. Pierwszy przypada na ostatnie 14 lat XIX w. i wiek XX do wybuchu II wojny światowej. Dziejami „Kwartalnika” zajmowali się wówczas jedynie historycy polscy, posiadający niemały udział

w jego redagowaniu i w merytorycznej z nim współpracy. L. Łazurko podkreśla, że osobliwością ówczesnej polskiej refleksji historiograficznej był jej subiektywizm w ocenie „Kwartalnika”. Jej zdaniem, wynikał on z faktu, że ówcześni autorzy opracowań dziejów periodyku brali bezpośredni udział w jego funkcjonowaniu. Drugi etap historiografii periodyku przypada słusznie na okres od 1955 r. po połowę lat osiemdziesiątych XX wieku. Autorka podkreśla, że ukazały się wówczas pierwsze próby naukowej oceny roli „KH” w historiografii polskiej (zob. np. artykuł Jerzego Maternickiego: *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej*, [w:] *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 273–290) i prace poświęcone określeniu „Kwartalnika” jako samodzielnego zjawiska historycznego w kontekście działalności Towarzystwa Historycznego, a w okresie międzywojennym – Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Kolejnym walorem pracy L. Łazurko jest wszechstronne ukazanie egzystencji Towarzystwa, nie tylko w kontekście wydawania swojego organu. Trzeci etap badań nad periodykiem trwa od połowy lat osiemdziesiątych XX w., kiedy wzrasta zainteresowanie badaczy zagadnieniem dziejów polskiego czasopiśmiennictwa historycznego, studiowaniem funkcjonowania „KH”. Badania te stają się systematyczne po 2000 r. Autorka wymienia szereg opracowań polskich, ale podkreśla także fakt ukazania się pierwszych prac autorów ukraińskich, szczególnie z Uniwersytetu Lwowskiego i Uniwersytetu Pedagogicznego w Drohobyczu. Imponująco prezentuje się 9 artykułów autorki na temat „Kwartalnika”, stanowiących szczególnie pokłosie referatów wygłoszonych na ośmiu międzynarodowych konferencjach naukowych: ukraińskich i polsko-ukraińskich. Wart podkreślenia jest także dorobek w zakresie lwowskiego czasopiśmiennictwa historycznego pięciu polsko-ukraińskich konferencji naukowych na temat: „Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku”, odbywających się w latach 2002–2007 na Uniwersytecie Rzeszowskim (4) i na Uniwersytecie Lwowskim (1). Ich plonem było 5 pokaźnych objętościowo tomów, pod redakcją wybitnych przedstawicieli historii historiografii polskiej – Jerzego Maternickiego i ukraińskiej – Leonida Zaszkilniaka, a w nim teksty Lidii Łazurko, Witalija Telwaka, Alfreda Toczka, Pawła Sierżegi czy Jolanty Kolbuszewskiej. Autorka informuje również, że po raz pierwszy w ukraińskiej historiografii podjęła temat monografii naukowego czasopisma historycznego, prezentując poruszane w periodyku szerokie spektrum problematyki politycznej, społeczno-gospodarczej, zagadnień historii prawa i tematyki dziejów oświatowo-kulturalnych od najstarszych dziejów do początków XX w. Po raz pierwszy zbadała ona osobliwości interpretacji na łamach „KH” aktualnych dla polskiej historiografii problemów ukrainistyki, lituanistyki i stosunków polsko-niemieckich na przestrzeni dziejów. Zbadano formy i kierunki współpracy redakcji czasopisma z historykami innych narodowości, m.in. z Ukraińcami, Rosjanami, Niemcami, Austriakami, Żydami, Czechami i in.

Bardzo szczegółowo i fachowo Autorka charakteryzuje badawczą bazę źródłową, dokonując podziału na trzy działy (R. I, podrozdział 2). Najważniejsze jej zdaniem, i słusznie, źródło to komplet numerów czasopisma. Podaje tu ona kilka istotnych uwag badawczych. W pierwszym okresie swojego istnienia dwie trzecie objętości pisma stanowiły recenzje i jak słusznie stwierdza, były one jaskrawym świadectwem autorskiej pozycji współpracowników i osobliwości polityki redakcyjnej. Zauważa ona, że brak było wówczas w „KH” opracowań o charakterze syntetycznym, a rozprawy cechował charakterystyczny dla metody pozytywistycznej mikrografizm.

Podstawową część stanowiły prace dotyczące historii Polski. Do 1914 r. jedna trzecia rozpraw i miscellaneów była poświęcona historii ziem ruskich, czyli późniejszej wschodniej Galicji. Drugi dział źródeł to archiwalia. Autorka stwierdza, że mają one fragmentaryczny charakter i są rozproszone po archiwach różnych krajów, głównie ukraińskich, polskich i francuskich. Dokonała więc L. Łazurko wnikliwej, szerokiej, umiejętnej i pracowitej kwerendy archiwalno-bibliotecznej, w 8 instytucjach: we Lwowie (w Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy, Archiwum Obwodowym, Bibliotece Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka, Bibliotece Uniwersyteckiej), w Krakowie (Biblioteka PAU-PAN, Biblioteka Jagiellońska), w Warszawie (Archiwum PAN) i w Paryżu (Biblioteka Polska). Autorka wnikliwie i wszechstronnie dokonuje przeglądu treści tych źródeł. Trzeci źródłowy dział to pamiętniki i wspomnienia, pozwalające na odtworzenie atmosfery pracy danej instytucji i osób czy zrekonstruowanie prywatnych poglądów historyków.

Brak w historiografii polskiej monografii tego zasłużonego uniwersalnego periodyku historycznego był szczególnie dotkliwy. Niewiele dotąd wiedzieliśmy np. o treściach prezentowanych na łamach periodyku i ich wpływie na jakość historiografii polskiej, mało też o polityce redakcyjnej i organizacji jego redakcji. I te zagadnienia Autorka przybliżyła, czyniąc to wnikliwie i wszechstronnie, dochodząc do oryginalnych, zasługujących na uwagę wniosków (R. II, podrozdział 1: Powstanie i pierwsze lata funkcjonowania czasopisma (1887–1917)). Stwierdza np., że różnorodne treści prezentowane na jego łamach sprzyjają wytworzeniu pełnego obrazu rozwoju polskiej historiografii ostatniej ćwierci XIX i XX w. aż do wybuchu II wojny światowej (R. II, podrozdział 2). Zabrakło w autoreferacie zasygnalizowania funkcjonowania w tym okresie innych polskich czasopism historycznych, w tym także uniwersalnego czasopisma historycznego – warszawskiego „Przeglądu Historycznego”, ukazującego się od 1905 roku. Być może jednak pełny tekst dysertacji zawiera przegląd polskiego czasopiśmiennictwa historycznego w charakteryzowanym przez autorkę okresie. Wskazywałyby na to spis literatury przedmiotu, podany przez autorkę. Wydaje się, że np. porównanie funkcjonowania, ale przede wszystkim treści prezentowanych na łamach obydwu periodyków: lwowskiego i warszawskiego wzbogaciłoby obraz rozwoju polskiej historiografii szczególnie po 1905 roku.

Niewątpliwie praca L. Łazurko wypełnia dotkliwą lukę w polskiej, a w pewnym stopniu także i ukraińskiej historiografii. Poza znakomitą, wręcz historiograficzną charakterystyką treści czasopisma, z fachowym ukazaniem jej struktury, trafnie przedstawia ona funkcjonowanie i organizację redakcji i tzw. politykę redakcyjną pod kierownictwem szeroko przez autorkę charakteryzowanego pierwszego redaktora „KH” Ksawerego Liske, którego następcą przez z górą 18 lat był Aleksander Semkowicz. Z autoreferatu nie wynika, że poświęciła Autorka więcej uwagi zagadnieniom polityki organizacyjno-wydawniczej pisma (zob. A. Toczek, *Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918)*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. III*, pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005 s. 178–185). Z jednej strony – tytuł jej rozprawy nie wymagał poświęcenia tym zagadnieniom dużej uwagi, z drugiej jednak – wiele by to wyjaśniło, jeżeli chodzi o geografię wydawniczą i trudności w regularnym ukazywaniu się pisma, szczególnie w latach 1900–1914.

Na uwagę zasługują także metody badawcze umiejętnie i fachowo zastosowane w pracy. Autorka wykorzystwała metodę historyczno-genetyczną, historyczno-porównawczą, problemowo-chronologiczną, statystyczną oraz – najbardziej

wszechstronnie oraz w dojrzały sposób – metodę analizy krytycznej materiału źródłowego i historiograficznego. Metodologiczną podstawę badań stanowiły zasady historyzmu i naukowego obiektywizmu, który przejawia się przez całą rozprawę. W sposób obiektywny wielokrotnie przedstawia wiodącą rolę periodyku w polskiej historiografii. Niejednokrotnie stwierdza, że pomimo historiograficznych sporów pomiędzy historykami polskimi i ukraińskimi, które nasiliły się po 1900 r. do pierwszej wojny światowej oraz w latach trzydziestych XX wieku, na łamach „KH” ukazywały się teksty prezentujące racje obydwu stron, ukazujące dzieje ziem ruskich I Rzeczypospolitej.

Tytuł trzeciego rozdziału rozprawy brzmi: Powstanie i pierwsze lata funkcjonowania czasopisma (1887–1917) i podzielony jest na dwa podrozdziały: Formowanie redakcyjnej polityki czasopisma (1887–1917) i Organizacja działalności „KH” 1901–1917. W tej części pracy Autorka podaje także kilka nowatorskich uwag, np., że powstanie „Kwartalnika” było logicznym rezultatem postępu polskiej nauki historycznej i zmian, jakie zachodziły w okresie pozytywizmu w historycznej kulturze polskiego społeczeństwa. Pisze o walce z dyletantyzmem w nauce historii jako dyscyplinie akademickiej czy podkreśla dużą rolę krakowskiego komitetu redakcyjnego „KH” po 1900 r., w utrzymaniu egzystencji pisma, ze względu na jego trudności wydawnicze i brak dostatecznej liczby współpracowników. Kolejny podrozdział rozprawy to: „Kwartalnik Historyczny” w okresie dwudziestolecia międzywojennego, składający się także z dwóch części: W pierwszych latach niepodległej Polski (1918–1924) i „Kwartalnik Historyczny” – oficjalny rzecznik polskiej historiografii (1925–1939). Tutaj też znaleźć można szereg nowatorskich uwag, wartych odnotowania. L. Łazurko, zauważa, że w okresie międzywojennym doszło do istotnych zmian w autorskiej geografii współpracowników czasopisma. Pisze o tzw. deleopolizacji „Kwartalnika”, jaką rozpoczęły regionalne ośrodki Towarzystwa Historycznego. Liczba autorów uległa poważnemu zwiększeniu, w czym główny udział miały czołowe ośrodki polskiej nauki historycznej: Lwów, Kraków i Warszawa. W autoreferacie w pewnym stopniu odczuwalny jest brak personaliów historyków polskich, głównych współpracowników pisma czy autorów największej ilości rozpraw, np. Antoniego Prochaski.

Dwa obszerne, ostatnie rozdziały rozprawy wszechstronnie charakteryzują treść czasopisma w całym okresie jego ukazywania się, oddzielone jednak datą graniczną roku 1918. Stanowią one największy wkład w rozwój historiografii polskiej nt. dziejów „KH”. Rozdział III dysertacji nosi tytuł: Wkład „Kwartalnika Historycznego” w badania historii Polski. Podzielony jest na trzy podrozdziały, ze względu na badane epoki historyczne. L. Łazurko zauważa m.in., że najwięcej tekstów „KH” dotyczyło średniowiecza, co odegrało dużą rolę w ogólnym postępie historiografii II Rzeczypospolitej. Na jego łamach uwzględniono krytyczny przegląd badań społeczno-gospodarczych, co wymagało zastosowania nowych metod i technik badawczych. W „KH” znalazł odzwierciedlenie rozwój historii prawa polskiego i w związku z nim pojawiły się pierwsze syntetyczne próby badawcze dziejów Polski. W zakresie badań dziejów nowożytnych I Rzeczypospolitej pojawiły się pierwsze próby opracowania syntetycznych dziejów tej epoki, dużo pisano o rozbiorach Polski. Od początku XX w. poważnie wzrasta ilość opracowań dotyczących historii gospodarczej, wojskowej, prawa, kultury, a także dziejów Kościoła, reformacji i kontrreformacji. Po 1918 r. wzrasta zainteresowanie badaczy powstaniem narodowymi. W zakresie badań nad najnowszą historią Polski (koniec XVIII – pocz.

XX w.) do 1918 r. nie pojawiały się artykuły naukowe, a jedynie pamiętniki i teksty publicystyczne. Autorka zjawisko to tłumaczy m.in. faktem braku dostępu do materiałów archiwalnych. W latach międzywojennych wzrosła ilość i jakość badań naukowych nad powstaniem narodowymi. W tym samym okresie pojawiają się pierwsze opracowania dotyczące polskich dziejów na początku XX w.

Rozdział IV nosi tytuł: Problematyka narodowa na łamach „Kwartalnika Historycznego”. Szczególnie dużo miejsca, co zrozumiałe, Autorka poświęca tematyce ukraińskiej w „KH”. W pierwszym okresie funkcjonowania periodyku problematyka ta zajmowała sporą część jego łam, a autorami byli historycy polscy, a także rusko-ukraińscy. Dominowała historia średniowiecznej Rusi i dzieje kozaczyzny. Dyskutowano problemy historii prawosławia, poszerzenia katolicyzmu na Wschód, problemy religijnych unii. Jak stwierdza L. Łazurko, polscy historycy pod asymilacyjnymi wpływami państwa niemieckiego i rosyjskiego z pewną aprobatą odnosili się do dążeń ukraińskich kolegów stawiających opór oficjalnej rosyjskiej, historycznej ideologii. Nie uznawała ona samodzielności i oryginalności historii narodu rusko-ukraińskiego. Jednak ogólny ton polskiej krytyki naukowej w stosunku do ukraińskiej historiografii był raczej pozytywny. Zdaniem autorki, wynikało to z podobieństwa zadań stojących przed polską i ukraińską historiografią do I wojny światowej, a także wspólną priorytetów teoretyczno-metodologicznych zachodzących w przedmiocie paradygmatu pozytywistycznego. Ostrość ukraińsko-polskich teoretycznych dyskusji, która wzrosła na początku XX w., nigdy nie wychodziła poza akademicki ton. W okresie międzywojennym tematyka ukraińska była szeroko reprezentowana na łamach „KH”. Na przełomie XIX i XX w. większość polskich historyków uznawała narodową odrębność Ukraińców.

Drugi podrozdział R. IV Autorka zatytułowała: Historia Litwy w materiałach „KH”. Poruszano m.in. tematy najbardziej dyskusyjne, jak unie polsko-litewskie. W kontekście państwowotwórczym narodu polskiego podejmowano badania dziejów jagiellońskiej monarchii w kontekście, jak to określa autorka, mitu największej potęgi państwa polskiego. Na łamach lwowskiego periodyku ogólnohistorycznego widoczna była także problematyka badań stosunków polsko-niemieckich na przestrzeni wieków. Do 1918 roku przedstawiono krytyczny obraz ziem zachodnich. W okresie międzywojennym problematyka zmagania polsko-niemieckich inicjowała dyskusje polskich historyków z niemieckimi kolegami. Nie brakowało dyskusji na temat niemieckiego wkładu w cywilizacyjny postęp I Rzeczypospolitej. Problematyka narodowa zajmowała na łamach periodyku ważne miejsce. Zainteresowania badawcze budziły dzieje ziem wchodzących w skład historycznej Polski. Do 1914 roku kierowano się potrzebą badań przyczyniających się do zachowania historycznej pamięci narodu.

Dysertacja L. Łazurko, o objętości 226 stron, warta jest wyróżnienia w postaci publikacji. Stanowi ona spory wkład w rozwój badań nad polskim czasopiśmiennictwem historycznym od lat osiemdziesiątych XIX w. do wybuchu II wojny światowej; o zasadniczym znaczeniu przede wszystkim dla historiografii polskiej, ale także i ukraińskiej. Należy uwypuklić potrzebę opublikowania tej rozprawy, po niewielkich uzupełnieniach, zarówno w języku ukraińskim, jak i polskim.

Alfred Toczek